

TARİHSEL MATERYALİZM BAĞLAMINDA MARX'I YENİDEN OKUMAK

“TO RE-READ MARX IN THE CONTEXT OF HISTORICAL MATERIALISM”

Yrd. Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA*

Özet

Tarihsel materyalizm, insanlık tarihinin ve onun sosyo-ekonomik gelişiminin diyalektik bir süreçle ilerlediğini öne sürer. Kültür, siyaset ve toplumsal gelişmeler üretim tarzı dolayısıyla ekonomiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda ekonomi ve üretim biçimi toplumun alt yapısını; kültür, sanat, felsefe de üst yapısını oluşturur. Üretim araçlarına ve sermayeye sahip olma sınıfsal farklılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Tarih sınıflar arasındaki çatışmaların tarihidir. Diyalektik ise bir yöntem olarak tarihin, oluşun ve siyasal hareketlerin nasıl geliştiğini bize göstermektedir. Fakat böyle bir diyalektik anlayış Hegel'in diyalektik anlayışını tersine çeviren bir anlayıştır. Marx'ın tarihsel materyalizm ile ilgili görüşleri günümüzde tekrar güncellik kazanmış bulunmaktadır. Bu anlamda “Marx'a (yeniden) dönüşten” bahsedilmektedir. İleri kapitalizmin çağımızda görünen oldukça olumsuz yönleri ve bunlara bir çözüm sunma bağlamında Marx felsefesi hâlâ alternatif bir felsefe olarak karşımızda durmaktadır. Bu saptamaya başta eleştirel teori akımına mensup filozoflar, analitik marksistler ve diyalektik marksistler ve diğer marksist filozoflar dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda Marksizmin her türlü önyargıdan uzak bir biçimde ve günümüz koşullarını da gözönüne alarak yeniden ele alınmasında büyük yarar vardır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Materyalizm, Diyalektik, Ekonomi, Sınıf, Hegel, Eleştirel Teori, Eleştirel Gerçekçilik Teorisi, Analitik Marksizm.

Abstract

Historical materialism proposes that the history of humanity and its socio-economical development go on with a dialectical process. Culture, politics and social developments are closely related with the style of production that means economics. In this context, economics and the style of production form the sub structure, and culture, art and philosophy upperstructure of the society. Having the means of production and capital

* Mersin Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

forms the basis of class differences. History is the history of class conflicts. Dialectic as a method shows us how the history, existence and political movements develop. But, this conception of dialectic is to reverse the Hegelian view of dialectic. Marx's views about historical materialism has brought up to date again. In this respect, there is a talk about "returning to Marx (again)". Philosophy of Marx is still an alternative philosophy in terms of offering a solution to negative points of post-capitalism at the present day. Proponents of the doctrine of critical theory, analytical Marxists, dialectical Marxists and other Marxists are first to point out this portrait. In this context, it would be very helpful to undertake Marxism again without any prejudices and by taking into consideration of today's conditions.

Key words: Historical Materialism, Dialectic, Economics, Class, Hegel, Critical Theory, Critical Reality Theory, Analytical Marxism.

(1. GİRİŞ)

Tarihsel materyalizmin kurucusu Karl Marx'ın (1818-1883) biyografisi, Almanya, Fransa ve İngiltere'deki sosyal ve politik gelişmelerle şekillenmiştir. Onun bu üç ülkede yaşadığı dönemlerin ana özellikleri eserlerinde oldukça belirgindir. Mesela Almanya dönemi (1818-1843) idealist felsefeyle ve sosyal ideler düşüncesiyle yoğun bir şekilde mücadele ettiği bir dönemdir. Bu bağlamda Marx'ın felsefesini geleneksel Alman idealist felsefeye bir başkaldırı olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Bu anlamda o bir Alman filozofu olarak betimlenebilir.¹ Bu betimleme en azından onun Engels'le birlikte yazmış oldukları *Alman İdeolojisi* adlı eserin yayınlanmasına kadar geçerli bir betimlemedir. Marx bu eserde Alman felsefe geleneğinden kendini tamamen soyutlamaya çalışır ve bu arada uluslararası komuoyunda tanınmaya başlar. Yaşamının Paris döneminde (1843-1849) yine Alman felsefesiyle bir yüzleşme söz konusudur fakat burada politik felsefe ve sınıf teorisi ile ilgili görüşler ağır basmaktadır. Bu dönemin en önemli eseri *Komünist Manifesto*'dur. Londra'da yaşadığı dönemde (1849-1883) daha çok ekonomi ağırlıklı eserler göze çarpar. *Politik Ekonomi Eleştirisi* ile *Das Kapital* bu dönemin en önemli eserleridir.

Bu makalenin amacı, Marx ve felsefesinin, özellikle kapitalizmin insanları getirmiş olduğu noktayı göz önüne alındığında, günümüzde daha bir anlamlı hale geldiğini göstermeye çalışmaktır. Çünkü bugün kapitalizm ve onun temsilcileri olan küresel sermaye sahiplerinin uyguladıkları siyasi, politik ve kültürel

¹ Lezsek Kolakowski: *Die Hauptströmungen des Marxismus*, cilt I, (München, 1978), 15 vd.

dayatmalar Marx dönemi kapitalistlerinden çok daha planlı, acımasız ve temel insani değerlerden yoksundurlar. Marx'ın dikkatleri çektiği kapitalizmin zararları günümüzde bütün çıplaklığıyla yaşanmaktadır. Bu tespitten hareketle biz bu makalede ilk önce Marx'ın eserlerini kronolojik sıraya göre ele alıp, tarihsel materyalizm'in gelişimini bu sıralamaya göre betimleyerek bu görüşlerin günümüz insanına ve onun ekonomik, sosyal ve aynı zamanda siyasal çıkmazlarına nasıl bir çözüm yolu sunabileceğini göstermeye çalışacağız. Bu amacı başarabilmek aynı zamanda bu makalenin sunabileceği entellektüel katkının sınırlarını belirleyecektir. İlk önce tarihsel materyalizmin ne olduğu ana hatlarıyla verilip, Marx'ın diyalektik anlayışı ile Hegel'in diyalektiği arasındaki temel ayrım bir kez daha gözler önüne serildikten sonra Marxizmin günümüz felsefesi için ne anlam ifade ettiği bir kaç örnekle açıklanmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz çerçevesi sınırlı böyle bir makalede Marx'ın günümüz felsefesini nasıl etkilediği konusunu bütün ayrıntılarıyla ele almak imkansızdır. Buradaki amaç, daha çok Marxizmin toplumsal anlamda hâlâ alternatif bir model olup olamayacağı ve model olmak için de ne tür bir tavır göstermesi gerektiğini saptamaktır. Fakat burada değinilmeden geçilemeyecek olan bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. O da şudur: Marxizmin ileri sürdüğü bütün görüşlerin hepsinin doğru olduğu ya da Marxizm'e getirilen eleştirilerin yanlış olduğu düşüncesi dogmatik bir düşüncedir ve yazar Marxizmde eleştirilmesi gereken bir çok yönün olduğunu inanmaktadır. Bu anlamda Marxizm'e gerek felsefi, gerek sosyolojik² ve gerekse ekonomik anlamda ciddi eleştiriler getirilmiştir. Bunlar bilimsel bir gerçeklik olarak tespit edilmelidir. Fakat makalenin amacı bilinen bu eleştirileri tekrarlamaktan ziyade, her türlü eksikliğine ve bazı tek taraflı açıklamalarına rağmen cevabı aranan soru, Marxizmin günümüz ortalama insanının içine düştüğü ekonomik, politik ve kültürel çıkmaza bir çözüm önerisi getirip getiremediğidir. Bu açıdan Marxizme (haklı olarak) getirilen eleştiriler makalenin konusu bakımından ikincil öneme sahiptir.

Bu girişten sonra Marx'ın tarihsel materyalizm ve diyalektikle ilgili görüşlerinin bir seriminin yapılmasının konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

2.

Marx ilk önceleri sol- Hegelciler'in etkisinde kalmış fakat 1845 yılında sol- Hegelcileri sadece eleştiri yapmakla ve pratiğe dair bir şey söylememekle

² Bu anlamda özellikle Raymond Aron'un Marxizmin totaliter tutumuna ve onun ideoloji ve siyasal sistemlerdeki yansıma biçimlerine getirdiği eleştiriler oldukça önemlidir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Raymond Aron: *La Lutte des Classes*, Gallimard, Paris 1964. Aron gibi Marxizmi eleştiren diğer bir sosyolog H. Freyer'dir. H. Freyer endüstri toplumunun eski betimlemelerinin şu andaki güncel toplumsal ilişkileri anlamada yetersiz kaldığını ve bunun için yeni kavramlara ihtiyacımız olduğu görüşünü dile getirir. Freyer, Marxizmdeki tarihsel ilerleme kavramına sert eleştiriler getirir. Endüstri toplumlarında ortalama bir insanın kendine yabancılaşmasının normal bir durum olduğunu ve bunun marazi bir durum olarak gösterilmemesi gerektiğini ifade eder. Daha fazla bilgi için bkz. Hans Freyer: *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters*. DVA, Stuttgart 1955.

suçluyarak onlarla olan ilişkisini kesmiştir. 1844 yılında yazmış olduğu *Ekonomik-Felsefi Elyazmaları* adlı eserinde Marx, Hegel ve Feuerbach üzerinden “yabancılaşma” kavramıyla oldukça derin bir tartışmaya girer. Burada Marx “iş”i³ ruhsal bir eylem olarak gören Hegel’i eleştirir.⁴ Buna karşılık Marx işi, doğa ile anlamlı bir uyum ve üretim süreci olarak betimler. Ona göre üretim insanın temel bir özelliğidir ve ruhsal edimlerinin de ön şartıdır. İş, kendi aralarında sürekli değişen üretim araçları ve sosyal ilişkilerle yakından ilgilidir.⁵

Marx’da iş kavramıyla doğrudan ilgili olan diğer bir kavram “yabancılaşma” kavramıdır. İş kavramından kastedilen sürekli toplumsal bir iş kavramı olup; her iş ya da iş aktı bireyin diğer insanlara yönelik belirli bir tavrını da içermektedir. Kapitalist toplumda iş olgusu, diğer olgular gibi normal bir araç olarak görülür. Böyle bir toplumda işçi hem kendine hem de kendi ürününe yabancılaşmaktadır. Yani üretilen şey ile onu üreten arasında bir yabancılaşma söz konusudur. Bu anlamda iş, Marx için insan olmanın özel bir edimi olmaktan çıkmış, sadece biyolojik organizmanın ihtiyaçlarını gidermek üzere yapılan fiziksel-hayvansal bir edim oluvermiştir.⁶ Yabancılaşma, “bireyin ürettiği şeye ters düşüp giderek kendini şeylerin kölesi gibi hissetmesidir. Yabancılaşmanın kaynağı özel mülkiyettir. Böylece Marx yabancılaşmış emek fikrini ortaya atar. Gerçekte bir nesneyi üretmek işçiye güç kazandıracaktır. Ama ürettiği nesneyi sürekli olarak yabancıya kaptırmak onu yabancılaştıracaktır. O durumda ürettiği nesne işçiye yabancı bir varlık olarak, üreticisinden bağımsız bir güç olarak görünecektir.”⁷ Bu anlamda işin yabancılaşması, diğer bir ifadeyle içerik kaybetmesi, insanın kendine yabancılaşmasına da sebep olmuştur. İşe yabancılaşmak ve özel mülkiyet, kapitalist üretim biçiminin iki önemli özelliğidir. Marx, özel mülkiyetin aniden ortadan kaldırılmasının bu yabancılaşmayı daha da artıracığı, yapılması gerekenin özel mülkiyetin olumlu ve tedrici bir şekilde ortadan kaldırılmasıdır. Yani insanın kendine yabancılaşmasına son verip; onun toplum içinde insan olma olanağını gerçekleştirerek özel mülkiyeti ortadan kaldırmak en doğru olanıdır. Amaç özel mülkiyeti ortadan kaldırmaktan ziyade “özel mülkiyet kavramını” tamamen zihinden silmek ve atmaktır.

³ Almanca *Arbeit* kelimesi iş, çalışma, bir vazifeyi yerine getirme anlamlarına gelmektedir. Marx felsefesi bağlamında bu kelimenin Türkçe karşılığı olarak *iş* kelimesinin daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

⁴ Marx Hegel felsefesini şu sözlerle eleştirir: “Felsefe fikirlere indirgenmiş ve düşüncenin terimleriyle ortaya konulmuş bir dinden başka bir şey değildir, o insan özünün bir başka yabancılaşma tarzından ve biçiminden başka bir şey değildir, böyle olduğu için onun bırakılması gerekir.” Timuçin, A.: “Marx’çı düşünceye genel bakış” *Felsefelogos*, 2005/1-2, 25/26, s.28

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (Paradigma yay., İstanbul, 2002), 1006.

⁶ „Emek işçi için dışsaldır, onun asıl varlığına ait değildir, dolayısıyla kendi işinde kendini onaylamaz reddeder, kendini zavallı ve mutsuz hisseder, özgün bir zihinsel ve fiziksel enerji geliştirmez, bedeninin arzularını kırar ve zihnini harap eder. Bu yüzden işçi ancak iş dışı zaman kendini duyumsar çalıştığı zaman değil. (...). Onun yabancı özelliği, hiçbir fiziksel ya da başka bir zorlama olmadıkça ondan bir bela gibi kaçınıldığı gerçeğiyle açıkça gösterilir.“ J.Cox: „Marx’ın yabancılaşma kavramına giriş“, *Felsefelogos*, 2005/1-2, s.53.

⁷ Afşar Timuçin, “Marx’çı düşünceye genel bakış“, s.29.

1845 yılında yazmış olduğu “Feuerbach Üzerine Tezler”⁸ adlı eserinde Marx, kendi materyalizm anlayışının Feuerbach’dan farklılığını ortaya koyar.⁹ Bu eserin diğer önemli bir özelliği de Marx felsefenin ilk kez pratiğe ve eyleme dönük yüzünün belirli bir biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Eserin bitiş cümlesi Marx felsefesinin bir özeti gibidir: “Filozofların yaptığı şey sadece dünyayı farklı yorumlamaktır. Yapılması gereken şey ise onu değiştirmektir”.¹⁰ Marx’ın tarihsel materyalizmin ana karakteristiği tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu ise toplumu değiştiren eylemlerin önemi ve uzun tarihsel gelişim sürecinin sonu vizyonunun vurgulanmasıdır.¹¹ Dünyayı değiştirmek temel amaç olmasına karşın; bu değişim hemen şimdi olabilecek bir şey değildir. Komünizm tarihsel gelişimin ulaşacağı son vizyondur fakat bu bir ütopya da değildir. Yani komünizmin dayandığı felsefe sadece teoriden oluşan bir felsefe değildir. Bu yüzden Marx, bu felsefe ile felsefe tarihinde karşımıza çıkan ütopyik toplum felsefeleri arasında esaslı bir fark olduğu düşüncesindedir. O, dünya tarihinin gerçek hareketidir ve mevcut düzeni değiştirebilecek bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx’ın anladığı biçimde gerçek bir topluma ve gerçek bir insan anlayışına ulaşabilmek için yapılması gereken ilk şey, mevcut olan toplum düzeninin ve onun temelini oluşturan insan anlayışının toptan ortadan kaldırılmasıdır.

Alman İdeolojisi adlı eserinde Marx kendi ideoloji eleştirisini geliştirir.¹² İnsanlar sahip oldukları fikirlerin kendi yaşam ilişkilerinin bir ürünü olduğunun farkında değillerdir. Fikirlerinin bağımsız ve rasyonel temellendirilebileceğine inanmaktadırlar. Marx’a göre, kendisini bağımsız ve toplumsal şartların bir ürünü olarak görmeyen her türlü düşünce ideolojiktir. Marx’ın bu ideoloji kavramı, ideoloji eleştirisi ve bilgi sosyolojisini oldukça derinden etkilemiştir. Bu ideoloji görüşü Marx ile Engels’in materyalist tarih anlayışına eklenmiştir.

Bütün ideolojiler temelde kendi görüşlerinin tek gerçek olduğu iddiasını taşırlar. Fakat gerçeklik dediğimiz şey tamamen insana bağlı bir şey değildir ve hiçbir şekilde bilincin bir ürünü de olamaz. “Nesnel gerçeklik kendisini yansıtan insan zihninden bağımsız olarak vardır.”¹³ Yaşam da bu bağlamda bilincin bir

⁸ Marx ve Feuerbach’ın materyalizmi arasındaki farklılıklar ve daha geniş bilgi için bkz., F.A. Lange: Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi, cilt II, (çev: Ahmet Arslan), Sosyal yay., İstanbul 1998, s.71-111.

⁹ „Marx sınıf mücadelesine, proletaryanın koşullarına (...) ve burjuva ekonomi politikasına artan ilgisi, soyut statik doğa kavrayışıyla Feuerbach doğalcılığının artık yeterli olmadığı ve giderek artan bir biçimde, aşılması gereken çıkmaz bir sokağa girmiş bulunduğu anlamına geliyordu.“ J.B. Foster: Marx’ın Ekolojisi. Materyalizm ve Doğa, (çev:Ercüment Özkaya), Epos yay., Ankara 2001, s.157.

¹⁰ *Marx-Engels Werke* (MEW) Bd.I, Berlin 1968, s. 200.

¹¹ Max Weber, Marx’ın tarih anlayışına getirilen birbirinden oldukça farklı ve uzak tarih yorumlarına karşı çıkarak, Marx’ın bu konuda oldukça açık olduğunu ve onun bu görüşlerinin çok farklı boyutlara çekildiğini şu cümlelerle tespit eder: “Materyalist tarih yorumu, istenildiği gibi üstüne binilecek bir fayton olmadığı gibi, profesyonel devrimcilerin önünde de durmak bilmez“. Karl Mannheim: *İdeoloji ve Ütopya*, (çev: Mehmet Okyayuz), Epos yayınları, Ankara 2002, s.101 .

¹² Arslan Topakkaya: “İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış“, *Erzincan Üniv.Hukuk Fak.Dergisi*, cilt XI, sayı:1-2, Erzincan 2007, s.169.

¹³ Afşar Timuçin: *Düşünce Tarihi*, cilt 3, III.baskı, Bulut yay., İstanbul 2001, s. 338.

ürünü olamaz. Bu olguyu Marx ve Engels şöyle formüle eder: “Bilinç yaşamı değil; yaşam bilinci belirlemektedir.”¹⁴ Marx’ın burada yaşam kavramından kasettiği şey ile yaşam filozoflarının bu kavramdan anladıkları şey birbirlerinden oldukça farklıdır. “Gökyüzünden yeryüzüne inmiş olan Alman felsefesinden tamamen farklı olarak, felsefeyi yeryüzünden gökyüzüne çıkarmak gerekir. Yani insanların söylediklerinden, düşüncelerinden, hayallerinden değil, eyleyen insan ve onun gerçek yaşam süreçlerinden hareket etmek gerekir.”¹⁵ Maddî şartlar insanın üretim yetisini ve sürecini etkileyen önemli öncül unsurlardır. Üretim süreci sırasında ortaya çıkan değişiklikler Marx’a göre tarihsel süreci belirleyen temel unsurlardır. Bu bağlamda Marx’a göre ideler herhangi bir tarihe sahip değildir. İdeler sadece maddesel tarihin refleksinden başka bir şey değildir. O halde her gerçek pozitif bilim, ideler yerine maddî yaşam şartlarını ve üretim süreçlerini kendine konu almalıdır. İnsanların ortaklaşa sahip oldukları ihtiyaçlar onların maddî ilişkiler bağlamında bir araya gelmelerini zorlamaktadır. Bu ilişkiler temelde iş, üretim ve bunların dağılımı ile ilgili olan ilişkileridir. Üretim süreci sonunda ortaya çıkan paylaşım eşitsiz bir paylaşımıdır. Üretim ve tüketimde eşitlik sağlanamamakta, bu eşitsizlik kendini en iyi biçimde iş dağılımında ve özel mülkiyette göstermektedir. Bu eşitsizlik olgusu toplumun ilk formu olan ailede başlamaktadır. Bu iş dağılımı zorla yapılan bir dağılımdır ve burada sınıfsal ilgi ve isteklerle toplumsal ilgi ve istekler çelişmektedir. Bu çelişkileri gidermek için garantör olarak devlet kurumu vardır. İlgi ve çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen bireylerin karşısına devlet bir güç olarak çıkmakta ve bu isteklerin gerçekleşmesine engel olmaktadır. Böyle bir devletin kuruluş temeli, ne yazık ki özgür iradeye dayanan ortak bir kabul değildir. Bireylerin özgür iradesini ve birliktelik ilkesini kendisine temel olan yönetim biçimi komünizmdir (siyasal anlamda komünizmi benimsemiş ve uygulamış devletlerde maalesef bireylerin özgür iradesi hiçbir zaman dikkate alınmamış olup, birliktelik ilkesi de genelde zorla kurulan bir ilke halini almıştır). Böyle bir rejimde iş ve üretimin eşitsiz paylaşımı, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla giderilmiş olacak, ayrıca birey kendi ailesine ve devletine yabancılaşmaktan da kurtulacaktır.

Marx’a göre, maddesel güce hakim olan sınıf aynı zamanda tinsel güce de hakimdir. Bunun gibi maddî üretim araçlarına sahip olan sınıf, tinsel üretim sürecine de sahiptir. Yükselen her sınıf kendi ilgi ve çıkarlarını genelin ilgi ve çıkarlıymış gibi satmaya çalışır. Bu durum bu sınıfı oluşturan bütün bireylere hakim bir durumdur ve devrimci düşünce sınıfa hakim olduğu sürece bu olgu da devam eder. Fakat adı geçen sınıf, hakim sınıf olup gücü eline geçirir geçirmez, bu kez kendi özel ilgilerini ön plana çıkarmaya çalışır ve daha da ileri giderek genelin ilgi ve çıkarlarını tam olarak yansıttığını iddia eder.

Marx, sermayenin belirli bir sınıfın elinde toplanması olgusunun işçi sınıfı için ortak bir durum ve ilgi yarattığı inancındadır. Bu durum işçi sınıfının sermaye

¹⁴ *Marx-Engels Werke* (MEW) Bd.III, Berlin 1968, s27.

¹⁵ MEW, III, s.26.

karşısında -tam olarak “kendisi için olmasa” da- karşıt bir sınıf olarak çıkması anlamına gelmektedir. İşçi sınıfının kendisi için olma durumu ancak sermaye ve onun taşıyıcıları olan burjuvazi’ye karşı sınıfsal olarak mücadeleye başlamasıyla gerçekleşecek bir durumdur. İşçi sınıfının kendi bağımsızlığını kazanması yeni bir sınıfsal toplum yapısında gerçekleşecek bir şey değildir. İşçi sınıfı devriminde ortaya çıkacak olan toplum modeli; her türlü sınıfın yokedildiği bir toplum modeli olacaktır. Marx bu bağlamda sınıf kavramını ilk olarak ezenler ile ezilenler arasındaki karşılıklı ilişki olarak tanımlar. Bu anlamda toplumların tarihi, sınıf savaşlarının tarihinden başka bir şey değildir. Bunun yanında Marx sınıf kavramını, hem statülere dayanan düzeni ortadan kaldıran tarihsel bir kavram olarak hem de kategorik anlamda toplumdaki diğer sınıflarla mücadele eden bir grubu temsil eden bir kavram olarak anlar. Birinci anlamda sınıf kavramı, üretim ilişkileri sayesinde belirlenmekteyken; ikinci anlamda sınıf kavramı ise ortak bir düşman etrafında oluşan ortaklık bilinci etrafında şekillenmektedir. Üçüncü anlamda ise, mevcut olan toplumsal düzenin ortak eylem sayesinde değiştirilmesi olarak anlaşılmaktadır.

Marx 1849 yılından itibaren Londra’da yaşamıştır. Bu dönemde Engels ile birlikte kaleme aldıkları eserleri daha çok ekomi ağırlıklıdır. Bu eserlerin önemlileri sırasıyla, modern kapitalizmin ilkelerinin anlatıldığı ve eleştirildiği 1857/58 yılında yazılmış olan *Politik Ekonominin Eleştirisinin Temelleri*, 1859’da yazılmış olan *Politik Ekonominin Eleştirisi* adlı eserlerdir. İkinci eser aynı zamanda *Das Kapital*’in birinci kısmını oluşturur. Marx tarafından tamamlanmayan ciltler daha sonra Frederich Engels tarafından tamamlanmış ve yayınlanmıştır. Bu eser bağlamında Louis Althusser Marx’ın toplumu iki farklı bakış açısına göre analiz ettiği tespitinde bulunur. Bu bakış açılarından ilki toplumu tarihsel sürecin bir sonucu olarak gören bakış açısı; ikincisiyse “*Kapital*”de açığa çıkan ve burada dile getirilen özel yapı ve ilkeler sayesinde kapitalist toplum modelini açıkladığı bakış açısıdır.¹⁶

Modern kapitalizmin temel karakteri, işgücünün alınır satılır bir meta haline gelmiş olmasıdır. Yani böyle bir sistemde ücretli işçiler kendi iş güçlerini yaşamlarını sürdürmek için belli bir ücret karşılığında satmak zorunda kalmakta; işverende bunun ücretini ödeyerek (ki bu ücret her durumda işçinin emeğinin ve hakettiğinin her zaman çok altındadır) satın almaktadır. İşgücü diğer mallardan farklı olarak kullanıldığında tükenmeyen ve durmadan yeni bir değer üreten bir şeydir. Bu açıdan işgücü, üretim süreci için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu üretim süreci boyunca işçiler çalıştıkları sürenin en fazla yarısı karşılığı ücretlendirilmekte; diğer çalışılan saatlerde işveren tarafından hırsızlanmaktadır. Marx kapitalistleri “emek hırsızları” olarak niteler.¹⁷ Çünkü işçiler normal şartlarda her zaman aldığı ücretten fazla mal üretmekte, ortaya her zaman “artı değer”

¹⁶ Louis Althusser, /E. Balibar: *Reading Capital*, London/ New York 1970, s.64 vd.

¹⁷ Hans Joachim Störig: *Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart 1985, s. 495 vd.

çıkılmaktadır.¹⁸ Bu artı değer normal şartlarda işçilere dağıtılması gerekirken¹⁹ patronlar bu değeri ve onun karşılığı olan parayı gasbetmektedirler. Yani işçiler tarafından yaratılan bu artı değer doğrudan doğruya patronun cebine gitmektedir. Böyle bir düzenin devam etmesi mümkün değildir ve aynı zamanda böyle bir düzen de herhangi bir iyileştirme yapmak da mümkün değildir. O halde yapılması gereken şey, mevcut toplumsal düzeni değiştirmektir. Bu ancak bir devrim ile olur. Marx'a göre, mevcut düzenin yanlışlığının en önemli göstergesi sık sık ortaya çıkan ekonomik ve buna bağlı olarak gelişen siyasi krizlerdir. Kapitalist toplumlarda üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasında gittikçe büyüyen ve açılan bir uçurum söz konusudur. Bunun doğal sonucu olarak, sermayeye sahip olanların özel mülkiyeti ve üretim araçları durmadan artmakta; gittikçe artan bir oranda daha fazla işçi bu zenginlere içgücünü satmak zorunda kalmaktadır. Halbuki üretim sürecinin sosyal karakteri üretim araçlarının *sosyal mülkiyet* olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda yapılması gereken şeylerden en önemlisi, üretim araçları, üretim güçleriyle ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaktır. Bunun yolu ise üretim araçlarının kamulaştırılması ve üretim araçlarına haksız bir biçimde sahip olan insanların bu haktan! toplum adına vazgeçmeleridir.²⁰ Böyle bir değişimi yapacak olan sınıf ise işçi sınıfıdır. Üretim araçlarına işçi sınıfının sahip olması, sınıf savaşlarını da ortadan kaldıracaktır. Sosyalist bir toplumda üretim araçları herkese ait olduğundan sınıf savaşları ve emek hırsızlığı da en aza inecektir veya tamamen ortadan kalkacaktır.

Kapitalizmin en önemli özelliklerinden biri de birikim (*Akkumulation*) kavramına sahip olmasıdır. Yani sermayedar kendi ihtiyaçlarının çok üzerinde bir para kazanmakta ve bunu tekrar yatırımla durmadan bir sirkülasyon halinde artırmaktadır. Bu kapitalist üretim sürecinin temel dinamiklerinden biridir. Böyle bir kapitalist birikiminin dayandığı içsel yasa, çiftçilerin, esnafın ve üretim sürecine katılan diğer insanların sahip oldukları mülklerin azalmasına ve bizzat sermayeye sahip olanlar arasında bile sermayenin bir kaç kişinin elinde toplanmasına sebep olmaktadır. Bu süreci normale çevirecek ve bu çarpık sermaye birikimine de engel olacak yegane şey, işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilecek ve mülkiyeti tabana yayacak olan devrimdir. Bu sayede üretim süreci toplumsallaşmış olacak ve artık haksız özel mülkiyet olgusu söz konusu olmayacaktır. Özel mülkiyet artık sadece üretim sürecindeki toplumsal uyuma ve paylaşma esasına dayanacak ve kimse emeğinden fazlasına sahip olamayacaktır.

Marx'ın tarihsel materyalizm ile ilgili görüşlerini bu şekilde özetlemek mümkündür. Marx bu görüşlerini, daha doğru bir ifadeyle genel aklamda

¹⁸ Karl Marx: *Marx-Engels Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, Band III, Berlin 1987, s. 104 vd.

¹⁹ Günümüz kapitalizminde bu paylaşım çok az miktarda da olsa kısmen gerçekleşmektedir. Büyük holdingler yıllık karlarının küçük bir kısmını işçilerine daha fazlasını da yatırımcılarına dağıtmaktadır. Bu olgunun Marx'ın eşit paylaşım ilkesini karşılamadığı ortadadır. Bazı düşünürler ve ekonomistler bu dağıtımın gerisinde bile bir takım çıkar ilişkisinin yattığı düşüncesindedirler. Yani ilgili kuruluş bu sayede hem kendisini topluma "adil" olarak lanse etmekte, hem de bu sayede vergiler açısından ya da iş verimi açısından bir takım kazanımlar elde etmenin hesaplarını yapmaktadır.

²⁰ Karl Marx, *Marx-Engels Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, Band III, 398 vd.

felsefesini ve ekonomik ve sosyolojik görüşlerini temellendirmede seçtiği yöntem diyalektik yöntemdir. Bu yöntem arayışında onun en fazla etkilendiği (felsefesini tersyüz etmesi açısından) filozof Hegeldir. Marx diyalektiği yöntem olarak Hegel'den almıştır ve bu yüzden hareket noktası Hegel felsefesidir. Hegel'in yanında özellikle materyalizm açısından Marx'a etki eden düşünürler arasında Feuerbach ile²¹, Fransız devrimci teorileri, yine Fransız ütopyik sosyalistleri ve klasik İngiliz milli ekonomistleri de unutmamak gerekir. Bu bağlamda L.Althusser'in Marx'ın gerçeklik anlayışını (yani gerçekliğin teorik doğruluğundan ziyade ulaşılmış olduğu pratik başarı ve kabulden dolayı gerçek olduğu anlayışı) Spinoza'ya borçlu olduğu tesbiti dikkate değer bir tespittir. Çünkü Spinoza bilimin ve gerçekliğin doğru olduğu için başarılı olmadığını, başarılı ve pratikle uyumlu olduğu için doğru olduğunu ifade etmiştir.²²

Hegel diyalektiği bilincin eylem formu olarak, yani içinde günlük hayata dair tecrübelerimizin felsefi bir bilgiye dönüştüğü bir süreç olarak anlar. Bu süreç, öznel tinden başlayıp, oradan nesnel tine ve son olarak ta mutlak tine giden bir süreçtir. Bu süreç bireysel özgürlükle doğa, toplum ve tarih arasındaki çatışmalarla ortaya çıkan bir süreçtir. Diyalektik Hegel'de tinin kendini tanımasının yoludur. Bu anlamda diyalektik hem öz ile görünüm arasındaki farkı, hem de öz ile gerçekliğin sürekli bir gelişim süreci içinde bulunduğu gerçeğini içinde barındırır. Bu hareket zıtlıklar ve çelişikliklerle ilerleyen bir harekettir. Gerçeklik çelişikseldir ve her olumlu tez, karşısında olumsuzunu yani antitezini ortaya koyar. Bu karşı olma, olumsuzlamanın olumsuzlanmasıyla ortaya çıkan yeni bir nitelik ve çözülme bulur ki bu da sentezin kendisidir.

Hegel'e göre bu süreç insanlığın özgürlüğe açılan en yüksek gelişim aşamasıdır. Bu süreç aynı zamanda insanların gerçek varlıklarının farkına vardıkları evren tininin tarihsel gelişim sürecini de açıklayan bir süreçtir. Burada bireysel tin ile tarihsel kurumlarda nesnelleşmiş evren tininin bir birlikteliği söz konusudur.

Hegel bu diyalektik süreci toplumsal gelişime de uygular. Birey her zaman ilk olarak kendi ihtiyaçlarını gidermek amacındadır. Genelin iyiliği ve refahı her zaman ikinci plana itilir. Hukuk bunun için vardır ve hukukun amacı bireysel isteklerin öznelliğini vurgulamak ve öznel istekler ile toplum düzeni arasındaki çelişiklere dikkat çekmektir. Tin ilk olarak kendisini ailede, sonra toplumda ve son olarak ta devlette nesnelleştirir. Devlet aynı zaman da bağımsız bireylerin kendi iradeleriyle kurmuş oldukları ve nesnel tinin kendisini en iyi gösterdiği bir alandır.

Marx Hegel'in bu diyalektik anlayışını alır fakat onu başaşağı eder, yani tam tersine çevirir. Marx ve "marksistlere göre diyalektik şeylere değil, gerilim ve çatışkılara dolayısıyla geçici olana ve kaçınılmaz olarak ilerlemeci bir gelişim

²¹ Manfred Buhr&Georg Klaus: *Philosophisches Wörterbuch*, Band II, 11 Auflage, Berlin 1975, s.761 vd.

²² John Lechte: *Yapısalcılıktan Moderniteye Elli Çağdaş Düşünür*, (çev:Barış Yıldırım), İstanbul 2007, s.82.

sürecine vurgu yapmaktadır.”²³ Hegel için gerçeklik denen şey tinsel bir şey iken, Marx için bu tamamen maddi bir şeydir. İde²⁴, tin, bilinç gibi kavramlar, norm ve değerler sadece ekonomik düzenin refleksleridir. Diyalektik süreç de bilinçle değil, sosyo-ekonomik ilişkilerle bağlantılıdır. Marx diyalektikte devrimci bir sürecin etkili olduğu inancındadır. Ona göre evren olmuş bitmiş ya da tamamlanmış bir süreç değildir. Böyle bir süreçte mutlak olan ve değişmeyen hiç bir şey yoktur.²⁵ Marx diyalektiğin içini Hegel gibi ideal olanla değil maddi olanla doldurur. Madde ise Hegel’de başkası olmak fikrinden (*Anderssein*) başka bir şey değildir. O halde Hegel için ide gerçek olan tek şey olup, madde ise bu idenin görünen formudur. Marx’a göre bu şekilde oluşturulan düşünce-varlık ilişkisi problemlidir. Ona göre doğru ve gerçek olan Hegel düşüncesinin tam tersidir. Yani tek gerçeklik madde olup; ruh maddenin bir ürünüdür

Marx bu ilişkiyi ve madde-tin ikilemi bağlamında kendi konumunu şöyle dile getirir: “Hegel için düşünme süreci -ki o bu süreci ide adı altında kendi başına bir özneye çevirir- gerçekliğin Demiurg’udur. Bende ise durum tam tersidir. İdeal olan, insan zihninde kendini gerçekleştirmiş ve tercüme edilmiş maddeden başka bir şey değildir.”²⁶ Marx bu cümlelerle kendisini 18.yüzyıl Fransız materyalistleri ve Feuerbach’a eklemeler. Fakat onlardan iki noktada ayrılır.1.) Marx’a göre, eski materyalistler diyalektik yöntemi kabul etmezler. Bu düşünürler statik düşünürlerdir bundan dolayı da tarihsel gelişim sürecini doğru okuyamamışlardır. Diyalektik sürecin dinamik yapısına da sahip olmadıkları için; aynı zamanda fenomenlerin gelişim sürecini de doğru olarak saptayamamışlardır. 2.) Marx’a göre, eski materyalistler tamamen teorik bir düzeyde kalmışlardır. Bunlar insanı, ürünü oldukları toplumdan soyutlayarak incelemişlerdir. Halbuki materyalizm, toplumsal yaşama dönük bir materyalizm olmak zorundadır. Materyalizm sadece bir teori ya da soyut bir felsefe olarak kalmaz. Marx’ın diyalektik metoda dayanan materyalizmi sadece toplumu tanımaya yönelik teorik bir çaba değil, aynı zamanda onu değiştirmeye yönelik pratik bir yöneliştir.

²³ Karl Marx: *Der historische Materialismus. Die Frühschriften*, hrsg. von S.Landschut und J.P. Mayer, Leipzig 1932, s.283 vd.

²⁴ Hegel’de İde kavramı, mutlak ide olarak teorik ve yugulamalı idenin özdeşliğini dile getirir. “Hegel için ,Saltık İde’, kendisinin de belirttiği ve savunduğu gibi, kuramsal-uygulamalı-kuramsal İde’nin özdeşliğidir. Bir başka deyişle, ,Saltık İde’, ,Kuramsal İde’ ile ,Uygulamalı İde’nin bir birleşimidir.” Şahin Yenişehirlioğlu: *Felsefe, Diyalektik, Bilgi Kuramı*, A.Ü basımevi, Ankara 1982, s.365.

²⁵ Lenin diyalektik sürecin işleyişine dair bu ilişkiyi şu cümlelerle açıklar: “Diyalektik süreç daha yüksek aşamalara kadar giden farklı bir süreç izler. Bu süreç doğrusal olarak ilerleyen bir süreç olmayıp; dairesel olarak ilerleyen bir süreçtir. Bu gelişim süreci büyük felaketlerle bağlantılı olan devrimci bir süreçtir. Aralıklarla ilerleyen bir süreklilik, niceliğin niteliğe dönüşmesi, toplumda hakim olan farklı güçler ve yönelimlerin birbirleriyle çarpışmasından doğan içsel gelişim güdüsü, karşılıklı bağımlılık, her türlü görünüm arasında birbirlerinden ayrılmayan bağlantı ve evrendeki gelişim sürecinin ortak ilkesi, bütün bunlar diyalektiğin bir takım temel görünüm biçimleridir.” W.I.Lenin: *Karl Marx. Eine Einführung in den Marxismus*, 3. Auflage, Berlin 1946, s.11 vd.

²⁶ Karl Marx: *Das Kapital*, Nachwort zur 2. Auflage (1873), in der Ausgabe von Benedikt Kautsky, Leipzig 1929, s.10

Marx bu bağlamda farklı bir insan tasavvuruna sahiptir. İnsan her şeyden önce somut bir gerçeklik olup, somut bir toplumun içinde yaşamaktadır. İnsan çalışan ve üreten bir varlıktır. İş ve çalışma insanın kendini varetmesinin temel unsurlarıdır. Marx bu gerçekliğin aslında Hegel tarafından da görüldüğü, fakat onun idealist olmasından dolayı işi, sadece soyut düşünce faaliyeti olarak gördüğü saptamasında bulunur.

Marx ve Hegel özgürlük ve mülkiyet arasında karşılıklı bir ilişki olduğu düşüncesindedirler. Fakat bu ilişkinin niteliğinin nasıl olduğu konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Marx bu özgürleşme sürecini Hegel'de olduğu gibi ruhsal bir süreç ya da bilincin kendini açıklaması olarak anlamaz. Aksine o bu sürecin politik-ekonomik bir süreç olduğu inancındadır. Bu süreç aynı zamanda tarihin ekonomik açıdan gelişimini ve açılımını da bize gösteren bir süreçtir. Bu bağlamda Marx'a göre devlet, ahlaki bir idenin gerçekleşmesi olmayıp, hakim olan sınıfın hakimiyetlerini devam ettirmelerinin bir aracından başka bir şey değildir. Bu düşüncelerden hareketle Engels diyalektiği, doğanın gelişim süreci ve hareket kanunu olarak yorumlamıştır. *Doğanın Diyalektiği* adlı eserinde Engels doğanın, toplumun ve düşüncenin üç farklı yasasından bahseder. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- 1.) Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşme yasası.
- 2.) Karşıtların birbirlerini zorlama yasası.
- 3.) Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası.²⁷

Engels de arkadaşı Marx gibi Hegel'i diyalektiği sadece yalın soyut bir düşünce yasası olarak gördüğü için sert bir biçimde eleştirir. Engels diyalektiği kendisinden bilgi yasalarının çıkarıldığı tarih ve doğanın gelişim yasası olarak anlar. Böyle bir anlayış Marx'ın görüşüyle farklılık göstermeyen bir anlayıştır.

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan ilk şey, Marx'ın gerek tarihsel materyalizm, gerekse ekonomi ve toplum felsefesi hakkındaki görüşlerinin hem yaşamı süresince hem de ölümünden sonra bütün bir felsefe, ekonomi ve sosyoloji tarihinde derin izler bıraktığıdır. Bu tespit oldukça iddialı bir biçimde A.Timuçin tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Hiçbir felsefe Marx'ın felsefesi kadar yaygınlaşmamış, hiçbir felsefe kitleler üzerinde bu kadar geniş bit etki gücü oluşturmamıştır."²⁸ Kendinden sonraki felsefi, siyasi ve ekonomik gelişmelere etki etmesi açısından Marx kadar etkili (Platon, Aristoteles ve Kant hariç tutulursa) ikinci bir düşünür bulmak zordur. Kendinden sonra Marx taraftarları iki ana kola ayrılmış, bunlardan birincisi sosyalist düzeni tedrici reformlarla gerçekleştirmek

²⁷ Friedrich Engels: *Dialektik der Natur*, MEW Bd.XX, Berlin 1968, s.348.

²⁸ Afşar Timuçin: "Marx'çı düşünceye genel bakış", *Felsefelogos*,2005/1-2, 25/26, s.21-49, s. 21.

isteyen batıdaki sosyal demokrat partilerin temsil ettiği revizyonist sosyalizm; ikincisi ise 1917 yılında bolşevik ayaklanmasıyla iktidara gelen devrimci komünizmdir. Marxizm Rusya’da Leninizm ve Stalinizm ile ideolojik gelişimini tecrübe etmiştir. Lenin, Marxizm ile Leninizmi uzlaştırmaya çalışmıştır. Bunu iki açıdan gerçekleştirmiştir. Birincisi Marksizmi Rusyanın özel şartlarına uyarlamış; ikinci olarak da işçi devriminin teorisi ve pratiğini geliştirmiştir.

Marx, toplumsal hayatın ekonomik temelini anlam ve önemini, tarihte cerayan eden sınıf savaşlarını ve bunların kültürel ve tinsel yaşama etkilerini ilk olarak tanıyan ve vurgulayan düşünürdür. Onun bu kazancı onun karşıtları tarafından bile taktir ile karşılanan bir olgudur. Buna rağmen Marx bir takım ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Bunların başında Marx’ın tinsel değerleri, din ve sanatı bir üst yapı olarak ve ekonomik olguların bir yansıması olarak görmesidir. Eleştirilenlere göre, bu tek taraflılık ve mevcut düzene aşırı bir şekilde düşmanlık, onun sadece totaliter devrimci bir değişimi tek çıkar yol olarak görmesine sebep olmuştur. Bu eleştirilere yenilerini eklemek mümkündür fakat başta belirttiğimiz gibi bu makale kendisini daha çok günümüz şartları içinde Marx’ı yeniden okuma olgusuna teksif etmiştir.

Marx üretim araçlarının kamulaştırılmasını ve üretim ilişkilerinin bu bağlamda tekrar kurulmasıyla insanların ekonomik sömürden ve her türlü haksızlıktan kurtulabileceğine dair aşırı iyimser çıkış noktası da eleştirilmesi gereken diğer bir noktadır. Bununla birlikte 19 ve 20. yüzyılda hem kapitalist hem de Marksist devletlerde açığa çıkan sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler Marx’ın tahminlerini ve öngörülerini haklı çıkarmamış ve özellikle Marksist ülkelerdeki gerek işçi haklarıyla ilgili gerekse devlet aygıtıyla ve dolayısıyla idareyle ilgili uygulamalar Marxizmin öngördüğü ve idealize ettiği ilkelerle büyük oranda uyuşma göstermemiştir. Marx gerçekten tek tek insana ve onların oluşturduğu sosyal birliklere gerçeklikle uyuşmayan aşırı bir iyimserlikle bakmış ve sistemini bu iyimserlik üzerine inşa etmiştir. Bizzat Marksist ülkelerdeki Marxizmle uyuşmayan çeşitli uygulamalar ya da işçi haklarını savunduğunu iddia eden partilerin halkını ezen hakim sınıfların yerini alması gibi bir takım olgular Marx’ın en büyük özlemi olan sınıfsız bir toplum modeli idealinin ne yazık ki gerçekleşmesinin imkansızlığını gözler önüne sermiştir.

Bütün bu eleştirilere rağmen Marx ve onun felsefesinin günümüzde tekrar güncellik kazandığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda “Marx’ın (yeniden) dönüşünden” bahsedilmektedir.²⁹ J.Derrida’nın “Marx’ın Hayaletleri” adlı eseri anti-Marksist yaklaşımların geçerliliğini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır.³⁰ Bu bağlamda G.Lukás’ın Marxizm’e getirdiği yeni yorumlamanın da Marx’a olan ilgiyi artırdığını belirtmekte fayda vardır. Felsefi anlamdaki bu ilginin yanısıra

²⁹ Daha geniş bilgi için bkz. John Rees, “Marx’ın Dönüşü”, (çev: Tanzer Yakar), *Felsefelogos*, sayı:25-26, s.13-21.

³⁰ A.g.e., s.14. Bu ilgi bağlamında yayınlanmış önemli eserler de vardır. “Bininci Yıldönümünde Marx”, “Sosyalizmin Geleceği”, “Sosyalizmin Yeniden İcadı” gibi eserler bunlardan bazılarıdır.

çağımızda kapitalizmin ve dolayısıyla da kapitalizmin hakim olduğu toplumlarda açığa çıkan çok sayıda ekonomik, siyasi ve kültürel problemlerin de Marx'a olan ilgiyi arttırdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda değinilmesi gereken diğer önemli bir etken de Marx karşıtı olan postmodern felsefenin 90'lı yıllardaki ağırlığını kaybetmiş olması³¹ ve Marx'ın ileri kapitalizmin doğuracağı sakıncalara dair öngörüsünün maalesef doğrulanmış olmasıdır.³² Fakat bu dönüş, J.Rees'in de haklı olarak tespit ettiği gibi "Marx'ın dönüşü Marxizm'e yani, devrimci Marksist geleneğe bir dönüş değildir."³³

Marx'a dönüş ve Marx felsefesinin güncellik kazanmasında eleştirel teorinin katkısı oldukça önemlidir. Bu görüş mensupları Marxizmin ekonomik determinizmi ve kaba materyalizmini (ekonomiye yaptığı katkıları kabul etmekle birlikte) ciddi bir biçimde eleştirmişler ve bu görüşlerin günümüz toplumunu anlamada yetersiz kalacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre yapılması gereken şey, Marxizmin yeni koşullar ışığı altında yorumlanması ya da yeniden kurulma yollarının aranmasıdır. Bu bağlamda eleştirel teori devrimci ve bilimci ortodoks Marxizmden tamamen farklı düşünülmektedir. Ayrıca Marx'tan sonra Engels'in Marxizmin yapısını değiştirerek bu felsefeyi bir parti programı haline getirmesine de şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda değinilmesi gereken önemli bir farklılık da diyalektik kavramına dairdir. Adorno özellikle diyalektik anlayışında Marx'tan ayrılır ve Hegel'e yaklaşır. Buna rağmen Adorno Hegel'in diyalektik sürecin son gerçekliğini doğru olarak tesbit ettiği ve bunu betimleyebildiği iddiasını kabul etmez. Adorno bu diyalektik yerine, diyalektik sürecin ikinci evresinde yani olumsuzlama evresinde sona eren negatif bir diyalektik anlayış geliştirir. Diyalektik bu anlamda dünyadaki çelişkileri ve tutarsızlıkları anlamamıza yarayan bir yöntemdir. Bu belli başlı farklılıklara rağmen bu akım temsilcilerinin Marx'tan bir çok noktalarda etkilendikleri de ayrı bir gerçektir. Eleştirel teorinin eleştiri kavramını temele alması ve her türlü mevcut durumu esaslı bir eleştiriden geçirilmesi gereğinden bahsetmesi Marx'ın *Zur Kritik der politischen Ökonomie*'de ifade ettiği toplum eleştirisi düşüncesinin etkisi altında kaldıklarını gösteren önemli bir göstergedir. Buradan hareketle Horkheimer, Adorno, Marcuse vb. gibi düşünürler adına "eleştirel teori" denilen bir toplum eleştiri modeli geliştirmişlerdir.³⁴ Bu anlamda Marx'ın kendi çağında ileri kapitalizme ve mevcut toplum modellerine yaptığı temel eleştiri ile Frankfurt okulunun Marx'ın felsefesinden hareketle giriştikleri ve daha iyi'yi bulmaya yönelik olan eleştiri teorisi esas itibarıyla birbirlerine oldukça benzemektedirler. Ayrıca eleştirel

³¹ Daha fazla bilgi için bkz. Yavuz Adugit: "Modernizm, Postmodernizm ve Marxizm", *Felsefelogos*, sayı:25/26, s. 383-400.

³² Marx'ın kapitalizme ait görüşlerine tekrar geri dönüşten bahsetmek doğru olmasına rağmen bu görüşü kabul edenler yukarıda Marx'a yapılan eleştirileri sıralarken dile getirdiğimiz onun işçi sınıfının devrimci potansiyeline olan inancını eleştirmeyi sürdürürler. Bu açıdan bu dönüş tamamen bir dönüşü değil; kısmi bir dönüşü ifade eder.

³³ John Rees: "Marx'ın Dönüşü", s.17.

³⁴ Kazım Kütük: "Eleştirel Teori: 20.yüzyıl alman marxizmi 11.Tez ve praxis felsefesi", *Felsefelogos*, sayı:25/26, s.336.

teorinin aydınlanma'ya getirdiği radikal eleştirilerin temelinde de Marx'ın aydınlanma kavramına getirdiği eleştiriler yatmaktadır. Bununla birlikte Marx'ın eleştiri teorisi üzerindeki en önemli etkisi, toplum kavramının analizi konusunda olmuştur. Hernekadar toplum kavramını Marx'tan farklı olarak ulus devlet sınırları içinde incelerlese de toplum çözümlenmesinde Marx'ın kullandığı kavramlara sadık kalırlar.³⁵ Bunun en güzel örneği "emek" kavramıdır. Eleştirel teori mensupları sermaye ilişkileri ve malın değişim değeri görüşlerinde Marx tarafından çizilen çerçeve içerisinde kalmışlardır. Bizim bu anlatılanlardan çıkaracağımız sonuç Marx ve onun felsefesinin büyük oranda eleştirel teori tarafından 20.yüzyıl felsefesinde güncelliğini koruduğu tezidir.

Marxizm'e günümüzde farklı açılımlar ve yorumlar getiren çeşitli akımlar söz konusudur. Bunlardan biri 80'li yıllarda daha çok Anglo-Sakson ülkelerde ortaya çıkmış olan ve Marxizmi her türlü ideolojik bağlantılardan uzak bir biçimde ayrıntılı olarak yeniden değerlendirme amacını güden *Analitik Marksistler*dir. Bu akımın başlıca temsilcileri G. A. Cohen, J. Roemer, J. Elster'dir. G.A. Cohen'in „Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma“³⁶ adlı yapıtı bu akımı anlamada önemli bir eserdir. Cohen burada tarihsel materyalizmi savunur. Ona göre Marx'ın tarihsel materyalizmi teknolojik determinist bir teoridir. Üretime ait ekonomik ilişkiler sadece üretimin maddi güçleriyle işlerlik kazanmamakta aynı zamanda bir takım politik ve legal kuruluşlar da bu tür ilişkilerle açıklanmaktadır. Üretimin bir çeşidinden başka bir çeşidine geçiş aynı zamanda gelişmenin dinamik gücünü oluşturmaktadır. Bu olgu insan türüne has bir özelliktir. Bu bağlamda insanlık tarihi, insansal üretimin dereceli olarak gelişiminin tarihidir. Cohen'le eş zamanlı olarak Amerikalı ekonomist Roemer, Marx'ın sınıf anlayışını temelde olumlayan „Sınıfın ve Sömürünün Genel Tarihi“ adlı yeni bir eser yayınladı. Roemer, iş teorisinin sınıf ve sömürü teorisinin açıklanması için gerekli olduğunu görüşünü kabul etmez. Roemer, sömürü ve sınıf kavramının üretim sürecinden ziyade dağıtım süreciyle ilgili olduğunu iddia eder. Yani asıl sömürü üretilen malların paylaşımı esnasında ortaya çıkmaktadır. Yoksa işçiler özellikle bu zamanda emeğinin karşılığını büyük oranda almaktadırlar. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer önemli bir analitik marksist de J.Elsterdir. Elster "Marx'ı Anlamak"³⁷ adlı eserinde rasyonel seçme teorisi ve metodolojik individualizmi sosyal bilimlerin temel yöntemi olarak kabul eder. Elster Cohen'in üretim güçlerinin gelişimini tarihin genel teorisi olarak kabul etmesi görüşüne karşı çıkar. Ayrıca iş teorisi konusunda Roemer ile aynı düşünceyi paylaşır. Ona göre diyalektik metod Hegel'in obskurantist yaklaşımında bir kurtulmadır. İdeoloji ve devrim teorisi ancak belli bir dereceye kadar faydalı olabilir. Bunun içinde teorinin bütün herşeyi açıkladığı ve konuyla ilgili her türlü açıklamada işlevsel olduğu iddiasının bir kenara bırakılması şarttır. Bu amaca ulaşmak içinse metodolojik individualizm ve nedenselliğe dayanan açıklama yönteminden faydalanmak

³⁵ A.g.y.

³⁶ G.A.Cohen: *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Oxford 1978.

³⁷ Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge 1985.

gerekir. Analitik marksistler 80'li yıllarda komünistlerden sosyal demokratlara kadar bir çok sol akımın beğenisini toplamışlardır. Analitik Marksistler Marx'ın devrimci görüşlerinden elde edilen kavramlarla kapitalizmin ekonomik dinamiği ve bu çerçevede açığa çıkan işçi sınıfının ilgilerinin açıklanabileceği inancındadırlar. Bu bağlamda Marx'ın çağındaki işçi sınıfın ilgileri ve varoluş şartlarıyla çağımızdaki işçi sınıfının ilgileri ve varoluş şartlarının farklılığı onlara göre vurgulanması gereken önemli bir özelliktir. Bu bağlamda çağdaş (özellikle İngiliz) işçi hareketleri üzerine yaptığı çalışmalarla adını duyurmuş olan Marksist E.P.Thompson'un bu konu hakkındaki görüşleri önemlidir. E.P. Thompson, işçi sınıfının ekonomist tanımlarına karşı çıkar ve Marx'ın böyle bir sınıftan söz etmediğini belirtir. Thompson'a göre "sınıf, insanların kendi tarihlerini yaşarken kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur."³⁸ B. Ollmann da Marx'ın sınıf kavramını değerlendirirken onun sınıfı oluşturan bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiden ziyade sınıfı bir bütün olarak alıp, bu sınıfın diğer sınıflarla olan ilişkisinin analizine önem verdiğini vurgular. Marx'a göre gerçek ilişkiler bireyler arasında oluşan ilişkiler değil; büyük ve esaslı bir bütünün içsel ilişkileridir. Böyle bir ilişkide tek tek bireyler ancak bütüne yaptığı katkı kadar bir anlam taşır. Burada bireyler kendi bireyselliklerini ön plana çıkarmamakta kendilerini üretim sürecinin genel organizasyonu içinde belirli bir yere konumlandırmaktadırlar.³⁹

Geleneksel Marxsızımı savunanalar analitik marksistlerin Marx hakkında yanlış metodolojik ve epistemolojik önermelerden hareket ettiklerini iddia ederler. Analitik marksistler diyalektik yöntemi reddederler. Geleneksel marksistler böyle bir reddin tarihsel materyalizmin özünün ortadan kaldırılması anlamına geldiği düşüncesindedirler. Aynı zamanda analitik marksistler entellektüel edimleri yanlış bir şekilde onun sosyal ve politik boyutunu görmezden gelerek çözülemeye çalışmışlardır. Diyalektik marksist için analitik marksizm, yanlış bir marx'çı anlayışa sahiptir ve marksizmin en önemli özelliği olan devrimci teoriden bir vazgeçıştır.

Bu anlatılanlarla makalenin başında bir amaç olarak konumuş olan Marx felsefesinin güncelliği ve çağımızda açığa çıkan toplumsal, siyasal ve ekonomik problemleri çözme veya en azından bunların ortaya çıkardığı zararları asgariye indirme açısından günümüzde yeniden anlamlı bir hale geldiği gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamda başta sorduğumuz Marxizmin nasıl alternatif bir model olabileceği ve bunu yaparken nelere dikkat edilmesi gerektiği sorusuna kısaca cevap vermeye çalışacağız.

Marxizm ile Kapitalizm arasındaki mücadelede Kapitalizmin galip çıkması ya da en azından öyle görünmesi yaşanan ve görünen neticeleri itibarıyla insanlık

³⁸ E.P. Thompson: 2004, s. 40-42.

³⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Bertell Ollmann: *Alienation*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 1976.

adına üzücü ve olumsuz bir durum arz etmektedir. Çünkü kapitalizm insana sürekli olarak daha fazla para ve mülk kazanmasını salık verir. Bu amaç için yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Bu bağlamda her türlü ahlaki değerden yoksun, insan onur ve değerine ancak onun ürettiği mal oranında önem veren kapitalist anlayış karşısında, eşitlikçi ve paylaşımcı yeni bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Marxizmin böyle bir yaklaşımı günümüz şartları içinde sağlayıp sağlayamayacağı üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Belki bugün bu alanda vahşi kapitalizme karşı geliştirilebilecek önemli bir açılım, Marx'çı sosyalizmi toplumsal değerlerle tekrar barıştırarak insanlığa yeni bir alternatif sunabilmektir. Çünkü Marxizm-Kapitalizm savaşında maalesef Marxizmin her türlü toplumsal değeri üst yapı olarak değersiz görüp, madde ve onun yansımalarını tek gerçeklik olarak kabul etmesi, toplumların büyük çoğunluğunun Marxsızmden uzak durmasına sebep olmuş; buna karşılık vahşi kapitalistler toplumun bu değerlerine gerçekte sahiplenmedikleri halde sahip çıkıyormuş gibi yapmışlar ve toplumun büyük bir kısmını yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Bu olgu siyasal yaşama da yansımış sağcı partilere kapitalist işadamları daha fazla sempati göstermiştir. Bunun en önemli sebebi sol politikacıları büyük oranda Marksist olmakla, dolayısıyla toplumsal değerlere hiçbir şekilde değer vermemekle suçlamaları ve bu suçlamalara dayanan bazı korku ve kaygılar yardımıyla mevcut düzenlerini sürdürmek istemeleridir. Bugün bile bu genel olgu yeryüzündeki birçok devlette böyledir. Marksist felsefe gelişen siyasal, sosyal ve kültürel şartlar bağlamında tekrar okunmalı ve toplumsal değerler ile bir çok noktada çelişmediği insanlar anlatılmalıdır. Bu yapıldığı takdirde kapitalizm ve kapitalizmin günümüzdeki yansıması olan kontrolsüz küresel sermaye hakimiyetine bir alternatif ortaya konabilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

Althusser, L./Balibar, E., *Reading Capital*, London/ New York: 1970.

Aron, R., *La Lutte des Classes*, Gallimard, Paris 1964.

Buhr, M&Klaus, G., *Philosophisches Wörterbuch*, Band II, 11 Auflage, Berlin:Deb, 1975.

Cox, J., "Marx'ın yabancılaşma kavramına giriş", *Felsefelogos*, 2005/1-2, sayı:25-26,49-67.

Cohen ,G.A., *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Oxford: Oxford University Press, 1978..

Cevizci, A.,*Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma yay., 2002.

Engels, F., *Dialektik der Natur*, MEW, Bd.XX, Berlin:Dietz Verlag, 1968.

- Elster, J.**, *Making Sense of Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Foster, J.B.**, *Marx'ın Ekolojisi. Materyalizm ve Doğa*, (çev:Ercüment Özkaya), Ankara: Epos yay., 2001.
- Freyer, H.**, *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters*. DVA, Stuttgart 1955.
- Kolakowski, L.**, *Die Hauptströmungen des Marxismus*, cilt I, München: 1978.
- Kütük, K.**, “Eleştirel Teori: 20.yüzyıl alman marxizmi 11.Tez ve praxis felsefesi“, *Felsefelogos* 2005/1-2, sayı:25/26.
- Lange, F.A.**, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, cilt II, (çev: Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal yay., 1998.
- Lenin, W.I.**, *Karl Marx. Eine Einführung in den Marxismus*, 3. Auflage, Berlin: 1946.
- Mannheim, K.**, *İdeoloji ve Ütopya*, (çev:Mehmet Okyayuz), Ankara: Epos yay., 2002.
- Marx, K.&Engels, F.**, *Marx-Engels Werke (MEW)*, Bd.III, Berlin: Dietz Verlag 1968.
- Marx, K.**, *Marx-Engels Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, Bd. III, Berlin: Dietz Verlag, 1987.
- Marx, K.**, *Der historische Materialismus. Die Frühschriften*, hrsg. von S.Landschut und J.P. Mayer, Leipzig: 1932.
- Marx, K.**, *Das Kapital*, Nachwort zur 2. Auflage (1873), in der Ausgabe von Benedikt Kautsky, Leipzig: 1929.
- Lechte J.**, *Yapısalcılıktan Moderniteye Elli Çağdaş Düşünür*, (çev:Barış Yıldırım),İstanbul:Açılım Kitap, 2007
- Rees, J.**, “Marx'ın Dönüşü”, (Çev: Tanzer Yakar), *Felsefelogos* 2005/1-2, sayı:25-26, 13-21.
- Olmann, B.**, *Alienation*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Störig, H. J.**, *Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1985.
- Timuçin, A.**, “Marx'çı düşünceye genel bakış“, *Felsefelogos*, 2005/1-2, sayı: 25/26, 21-49.
- Timuçin, A.**, *Düşünce Tarihi*, cilt 3, III.baskı, İstanbul: Bulut yay., 2001.

Topakkaya, A. “İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış“, *Erzincan Üniv.Hukuk Fak.Dergisi*, cilt XI, sayı:1-2, Erzincan 2007, 163-180.

Yenişehirlioğlu, Ş., *Felsefe, Diyalektik, Bilgi Kuramı*, A. Ankara: A.Ü.Basımevi, 1982.

Wood, W.A., “Hegel ve Marksizm”, *Felsefelogos*, 2005/1-2, sayı: 25/26, 103-127.